

УДК 341.1/8

МІЖНАРОДНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

Уляна КОРУЦ,

кандидат юридичних наук, викладач кафедри міжнародного права
та європейської інтеграції юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету

SUMMARY

The presented paper is devoted to the analysis the international legal mechanism of the realization of the right for a fair trial. Describing ways and current state of general model of reaction of international bodies and institutions in the field of human right's protection. As the result it is defined the main elements in the process of the protection of the right for a fair trial.

Key words: decision of the ECHR, European Convention on Human Rights, international mechanism for the implementation of law, international body, the Council of Europe, the European Court of Human Rights.

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано міжнародно-правовий механізм реалізації права на справедливий судовий розгляд. Досліджено загальну модель реагування міжнародних органів та інституцій у сфері захисту прав людини. Визначено основні елементи процесу захисту права на справедливий судовий розгляд.

Ключові слова: рішення ЄСПЛ, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, міжнародний механізм захисту права, міжнародний орган, Рада Європи, Європейський суд з прав людини.

Актуальність теми. Проголошення та закріплення міжнародно-правових та нормативно-правових актах окремих держав права особи на судовий захист демонструє готовність міжнародної спільноти до відкритого діалогу в цій сфері. Найбільша проблема полягає у реальному забезпеченні процесу реалізації цього права. При цьому інституційна складова, наприклад, у вигляді Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), є необхідною, але не достатньою умовою для такої реалізації. З огляду на специфічність соціального змісту право як система загальноприйнятих норм поведінки передбачає необхідність їх дотримання таким чином, щоб не виходити за межі визначених і санкційованих державою моделей суспільних відносин. Проте ці моделі є біхевіористичними, адаптивними, а інколи навіть й імітаційними, тобто їхня структура виражається лише крізь призму свідомості конкретних учасників суспільних відносин та обмежень, встановлених державою у вигляді допустимих норм поведінки. Відповідно, реалізація права є настільки дискусійним поняттям, наскільки варіативним є набір засобів правового регулювання в умовах конкретного середовища.

Актуальність теми. Проблематика розробки теоретико-методологічних засад міжнародного та національного правового регулювання справедливого судового розгляду та механізму його реалізації знайшла своє відображення у наукових роботах вітчизняних і закордонних вчених: Л.П. Ануфрієва, П.М. Рабінович, С. Шевчук, А.А. Пархета, В.В. Разік, В.П. Кононенко, Г.В. Ігнатенка, І.І. Лукашука, О. Рабцевич, О.Б. Прокопенко, Е.Л. Трегубова, В.В. Городовенка, М.Л. Ентіна, Е. Бредлі, К. Харбі, Н. Моул, Дж. Роулз, Д. Гом'єн та ін.

Метою статті є дослідження та аналіз міжнародно-правового механізму захисту права на справедливий судовий розгляд.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні в юридичній науці немає єдиного підходу до трактування цього поняття. У цьому контексті важливим є змістовне наповнення правової категорії «механізм реалізації права». Незважаючи на універсальність міжнародно-правових

норм та їхню обов'язковість для виконання національними правозахисними і правоохоронними інституціями, поняття «механізм реалізації права» в кожній конкретній країні трактується на основі доктрини права, що є прийнятною в умовах того політичного режиму, який панує в ній. Неприпустимість залежності повноти реалізації особою своїх прав та свобод від розуміння владою різних країн принципу «демократичність» привела до необхідності створення єдиних наддержавних інституцій захисту прав. Однією з них таких інституцій є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), створення та діяльність якого спрямована на захист того кола прав, які закріплені в Конвенції 1950 р. Наявність такого міжнародно-правового документа не означає тотожність механізмів реалізації прав особи на захист власних інтересів у кожній конкретній державі, але це є передумовою створення універсального механізму реалізації такого права в міжнародних судових інстанціях.

Як вказує О.Б. Прокопенко, право на справедливий суд є суб'єктивним правом особи, яке забезпечує реалізацію інших її прав у разі їх невизнання, оспорування або порушення іншими суб'єктами правовідносин, у тому числі державою в особі її органів та посадових осіб. Право на справедливий суд належить до процесуальних прав-гарантій, закріплених на національному та міжнародному рівнях, у забезпеченні яких держава і міжнародна спільнота відіграють важливу роль. Остання має полягати як у вчиненні активних дій, спрямованих на створення конкретних механізмів забезпечення цього права, так і в утриманні від учинення дій, що можуть створювати фактичні правові перешкоди у ході його реалізації [1, с. 181–184].

Отже, гарантування особі права на справедливий судовий розгляд має відбуватися паралельно із закріпленням відповідного механізму його реалізації, що на сьогодні є найбільш актуальним завданням не лише для України, й для багатьох інших держав та міжнародних правозахисних чи судових інстанцій через відсутність єдиного методологічного підходу до визначення змісту такого механізму.

Аналізуючи категорію «механізм реалізації права», слід звернути увагу на те, що «право на справедливий судовий

розгляд» можна розуміти в двох аспектах: по-перше, як сукупність задекларованих норм, що регламентують порядок звернення особи до національних чи міжнародних судових інстанцій у процесі захисту своїх інтересів; по-друге – як об'єктивний і невід'ємний елемент правовідносин, застосування якого особою відбувається за її бажанням та зумовлюється зовнішніми обставинами. Таким чином, право на справедливий судовий розгляд – своєрідна додаткова модель соціальної поведінки особи, яка об'єктивно існує, але реалізація котрої відбувається лише за певних умов.

У цьому контексті необхідно навести точку зору О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко, які механізм реалізації права розуміють як діяльність суб'єкта права – зобов'язаної сторони, законотворчого органу, правозастосовного органу, та наявність юридичних норм, які регулюють їхню діяльність. Дослідники акцентують увагу на тому, що поняття «механізм правового регулювання» або «юридичний механізм» вживають у юридичній науці у двох неоднакових за змістом значеннях. Часто його використовують як синонім поняття «правове регулювання», хоча «юридичний механізм» також пов'язують безпосередньо з реалізацією норм права. Механізм правового регулювання асоціюється з набором засобів, за допомогою яких здійснюється це регулювання на стадії реалізації права. Слід зазначити, що ці два тлумачення не виключають одне одного, хоча в другому з них смислове навантаження більш сфокусоване (влучне) [2, с. 201–202].

На думку О.В. Дев'ятової, специфіка внутрішньодержавного механізму застосування загальноправових принципів та норм міжнародного права щодо прав людини полягає в тому, що застосування таких норм відбувається впродовж трьох етапів. На першому етапі загальноправові принципи та норми щодо прав людини трансформуються в конституцію, на другому – конституційні норми конкретизуються в галузевому законодавстві, а на третьому – відбувається пряме застосування загальноправових принципів і норм, які юридично обов'язкові, але часто не враховані під час конкретизації конституційних норм у галузевому законодавстві [3, с. 28–30].

Водночас слід звернути увагу на сукупність міжнародних механізмів реалізації права на справедливий судовий розгляд. Так, на основі викладеного вище можна виокремити декілька критеріїв, за якими ці механізми можна класифікувати. Це означає, що вони утворюють доволі складну і навіть громіздку систему, супроводжуючи кожен з етапів формування та реалізації міжнародно-правових норм. Зокрема, можна запропонувати такі критерії класифікації: 1) за етапами (стадіями) дії права: правоутворення, правотворчість, правореалізація; 2) за змістом окремих складових механізму реалізації права: соціальний, психологічний тощо.

Доцільність їх класифікації полягає в підвищенні ефективності їх застосування, оскільки аналіз кожного окремого елементу механізму реалізації права дає змогу точно виокремити найбільш проблемні складові процесу захисту особою своїх прав загалом.

Отже, механізмом реалізації права доцільно розуміти насамперед як комплекс організаційних і матеріально-технічних засобів практичного виконання юридичних приписів. Такий механізм є складним комплексом взаємозалежних та взаємозумовлених елементів. Водночас цей механізм є невід'ємним елементом правової реальності, який існує незалежно від того, чи він використовується під час реалізації суб'єктами відносин своїх прав, чи ні. Проте в будь-якому випадку наявність такого механізму характеризує ефективність правового регулювання.

Відповідно, міжнародний механізм реалізації права на справедливий судовий розгляд – це сукупність організа-

ційних і матеріально-технічних засобів, спрямованих на повноцінне забезпечення процесу захисту особою своїх прав у судовому порядку. Такі механізми, як правило, закріплюються в міжнародно-правових актах, що регулюють діяльність тієї чи іншої міжнародної установи (інституції) у сфері захисту прав і свобод особи.

Оцінюючи міжнародно-правовий механізм реалізації права на справедливий судовий розгляд, необхідно брати до уваги також той факт, що Україна є членом Ради Європи (з 31 жовтня 1995 р.), у зв'язку з чим зобов'язана дотримуватись міжнародних стандартів у сфері прав людини [4, с. 83–89]. Наприклад, кожна особа-громадянин держави-учасниці Ради Європи може звернутись зі скаргою до Комітету ООН з прав людини. Це право надане на підставі Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. і Факультативного протоколу до нього. Комітет з прав людини складається з 18 експертів, які розглядають індивідуальні скарги на порушення передбачених у Пакті прав з держав, що ратифікували Факультативний протокол. Отримавши скаргу, Комітет доводить цей факт до відома держави-порушника, яка має протягом 6 місяців надати письмові пояснення щодо цього порушення і заходів, яких буде вжито для відновлення прав. Подібні процедури щодо забезпечення права особи на справедливий судовий розгляд відбуваються і в інших міжнародних установах та організаціях, розгалуженість яких зумовлюється великою кількістю відповідних декларацій, конвенцій та інших міжнародно-правових актів як загальносвітового, так і регіонального рівнів.

Загалом, можна виокремити такі міжнародні організації з прав людини, що компетентні вживати заходів для відновлення порушених прав осіб:

52. органи та інституції ООН: Рада з прав людини ООН, Комітет з прав людини ООН, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет з ліквідації дискримінації по відношенню до жінок (гендерної дискримінації), Комітет проти тортур, Комітет з прав дитини, Комітет у справах захисту прав всіх трудящих мігрантів та членів їхніх сімей, Комітет із прав інвалідів;

53. міжнародні представники: Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН у справах біженців, Комісар Ради Європи з прав людини, Верховний комісар ОБСЄ з національних меншин, Спеціальний представник ОБСЄ із запобігання торгівлі людьми, Представник ОБСЄ зі свободи ЗМІ;

54. регіональні органи та установи: Африканська комісія з прав людини та народів, Африканський суд з прав людини та народів, ЄСПЛ, Європейський комітет із запобігання тортурам, Європейська комісія із боротьби з расизмом та нетерпимістю, Європейський комітет з соціальних прав, Консультативний комітет Рамочної конвенції із захисту національних меншин, Комітет експертів Європейської хартії регіональних мов та мов меншин, Бюро з демократичних інституцій та з прав людини, Агентство ЄС з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини.

Таким чином, можна зробити такі висновки. По-перше, система міжнародних актів, органів та інституцій у сфері захисту прав людини надзвичайно розгалужена, що інколи обумовлює проблеми щодо практичної їх реалізації. Щодо цього слід погодитися із точкою зору А.П. Касумової, що для існування і функціонування такої кількості міжнародних установ необхідно ухвалити велику кількість нормативно-правових актів, які б регулювали діяльність таких органів. Це питання деякою мірою врегульоване Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка встановлює, що для захисту своїх прав необхідно

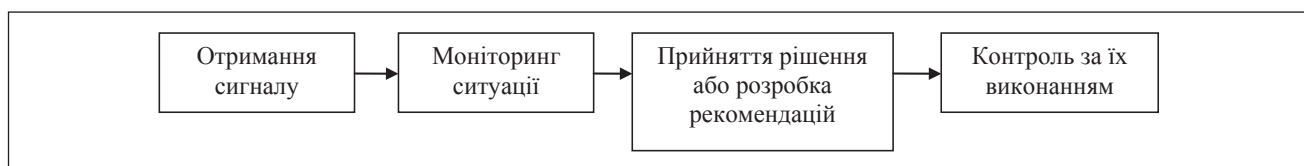

Рис. 1. Загальна модель реагування міжнародних установ та організацій у сфері захисту прав людини

звернутись до системи судової практики (так зване Страсбурзьке право). На Європейському континенті це можна зробити завдяки двом органам: Європейській комісії з прав людини і Європейському суду з прав людини. Загалом, наявність значної кількості міжнародних інстанцій, куди особа може подати скаргу в разі порушення її прав і свобод, позитивно характеризує систему захисту прав людини у світі [5, с. 83–89]. Аналогічні інституції діють в Африці, Америці, і тому їхня діяльність схожа, а отже, ідентичним є механізм реалізації права на справедливий судовий розгляд.

По-друге, сукупність міжнародних органів та інституцій у сфері захисту прав особи можна розділити на три типи:

55. комітети або комісії, які провадять постійний моніторинг стану дотримання прав та свобод людини;

56. інституції прямого втручання та реагування на порушення прав людини (інститути уповноважених у справах людини);

57. судові інстанції.

Кожен з цих типів установ має власні компетенції та засоби реагування, але їхнє функціонування відбувається за схожою моделлю, яку схематично можна представити таким чином (рис. 1).

У рамках цієї моделі фактично відбувається реалізація аналізованого міжнародного механізму, але в умовах кожної конкретної установи чи організації структурне (змістовне) наповнення такого механізму може дещо відрізнятися. Це не означає, що не дотримується загальна мета – захист права особи, але діяльність, наприклад, Верховного комісара ООН з прав людини та Комітету з прав людини ООН відрізняється за масштабами охоплення проблеми та за функціональними можливостями вказаних міжнародних інстанцій. Спільним залишається алгоритм їхньої роботи, хоча відрізняється характер тих самих дій з реагування на порушення прав особи: у разі з Верховним комісаром відбувається реагування на конкретний випадок, тоді як Комітет проводить постійний моніторинг ситуації.

Однак слід зауважити, що механізм реалізації права на справедливий судовий розгляд власне в інстанціях та в інших міжнародних установах відрізняється ступенем обов'язковості виконання рішень таких інстанцій державою або окремими державними органами, щодо яких було прийнято рішення про усунення порушень прав особи та їх відновлення.

Міжнародні та регіональні судові інстанції є свого роду наддержавним продовженням судової системи країни, а отже, виконання їхніх рішень відбувається в рамках чинного національного виконавчого законодавства. Так, наприклад, рішення Комітету з ліквідації расової дискримінації не належать до компетенції органів системи виконання судових рішень, а лише відповідних урядових установ держави. Це означає, що хоча рішення такого комітету є обов'язковими для реагування на них держави, але ступінь чи обсяги такого реагування можуть варіюватися залежно від різних умов. Водночас рішення міжнародних судів – це конкретні приписи, реагування на які є обов'язковим, що

передбачається відповідними конвенціями та деклараціями. Таку ситуацію вважаємо логічною, хоча може виникнути питання, яким чином механізм реалізації права на справедливий судовий розгляд стосується діяльності міжнародних несудових інстанцій.

Слід зазначити, що відповідно до ЄСПЛ міжнародний механізм реалізації права на справедливий судовий розгляд закріплюється безпосередньо в Конвенції 1950 р. Якщо в Розділі I Конвенції 1950 р. декларуються права та свободи особи, в тому числі право на справедливий судовий розгляд, то в Розділі II закріплюється механізм реалізації такого права особи, але лише щодо захисту прав безпосередньо в ЄСПЛ. Аналізуючи Розділ II Конвенції 1950 р., можна наочно побачити структуру та оцінити складність міжнародного механізму реалізації права особи на справедливий судовий розгляд, який містить установчий, правотворчий, правозастосовний та інші елементи [6, с. 460].

Зокрема, уособленням установчого елементу є ст. 19-24 Конвенції 1950 р., які визначають порядок створення ЄСПЛ (ст. 19), його кількісний склад (ст. 20), критерії, що висуваються до його суддів (ст. 21), порядок виборів суддів (ст. 22), термін повноважень і порядок звільнення з посади (ст. 23), а також встановлюють правовий статус Канцелярії ЄСПЛ та доповідача (ст. 24) [7, ст. 19–24].

Процесуальний елемент міжнародного механізму реалізації права на справедливий судовий розгляд регулюється ст. ст. 25–41 Конвенції 1950 р. У них визначається статус кожної процесуальної дії, юрисдикція суду, а також повноваження та порядок здійснення правосуддя ЄСПЛ та окремими його органами. Правотворчий елемент уособлюється в ст. ст. 42–50 Конвенції 1950 р., якими регулюється процедура винесення рішень або консультативних висновків судом, їхній зміст, порядок оприлюднення та виконання, а також встановлюються умови їхньої прийнятності та обов'язковості виконання [8].

Конвенція 1950 р. закріплює також матеріально-технічний елемент аналізованого механізму, визначаючи порядок здійснення витрат на забезпечення діяльності суду (ст. 50) та привілеї й імунітети суддів (ст. 51) [8].

Отже, реалізація права на справедливий судовий розгляд є складним процесом, і, крім декларації самого права, постає необхідність визначити та закріпити механізм його практичної реалізації з метою уніфікації процедури захисту особою своїх прав. Так, звернення особи до ЄСПЛ або до інших міжнародних правозахисних організацій викликає надзвичайною необхідністю встановлення справедливості та відстоювання її свобод. Така потреба виникає через відсутність спроможності захистити свої права на національному рівні.

Абстрагуючись від ЄСПЛ та розглядаючи міжнародний механізм реалізації права особи на справедливий судовий розгляд загалом, доходимо висновку, що реалізація такого права передбачає наявність п'яти етапів: декларації права, звернення до компетентного органу для захисту права або відновлення права особи, розгляду такого звернення, винесення вмотивованого рішення та виконання цього рішення. При цьому перший етап – декларація права – є необхідною

та достатньою умовою для подальшої реалізації всіх інших етапів. Отже, доцільно більш детально проаналізувати загальну структуру міжнародного механізму реалізації права на справедливий судовий розгляд.

Так, першим його елементом є встановлення (закріплення) та легітимація можливого способу реалізації особою права на справедливий судовий розгляд або на захист особою інших прав і свобод шляхом звернення до міжнародної судової інстанції. Цей елемент передбачає не лише декларацію такого права особи в міжнародно-правовому акті, а й ратифікацію такого акта належним чином на національному рівні. Якщо держава не ратифікує такий акт, то особа буде фактично позбавлена можливості захищати свої права через міжнародні судові органи, оскільки виконання їхніх рішень не передбачатиметься в національному законодавстві. Таким чином, такі рішення, навіть якщо особа звернеться до міжнародної судової установи, будуть позбавлені дієвості. Так, наприклад Конвенція 1950 р., [8] ратифікована Верховною Радою України в 1997 р. відповідним Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», згідно з яким Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції та ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції [8].

Щодо цього С.В. Шевчук зазначає, що кожна чинна правова норма має бути промудрована «сувереном правової системи», а її авторитет має базуватись на авторитеті суверена. Саме тому судові рішення, зокрема ЄСПЛ, в якому подано офіційне тлумачення, сформульовано новий правовий принцип або судовий прецедент, не вважається формою права і обов'язкове тільки для сторін у справі, але через те, що стороною в справі, що розглядається в ЄСПЛ, є Україна, а Верховна Рада ратифікувала Конвенцію 1950 р., виконання рішення ЄСПЛ визначено як обов'язкове, а саме рішення – це умовне джерело права, оскільки є підставою для внесення відповідних змін до чинного національного законодавства [8, с. 47–52]. В цьому простежується правоустановчий елемент механізму реалізації права на справедливий судовий розгляд.

На етапі звернення особи до міжнародної судової інстанції вступають у дію одразу два елементи механізму реалізації права: правоустановчий та матеріально-технічний. Перший уособлюється в закріпленні та гарантуванні особи права звернення до такої інстанції, встановленні форми та порядку подання звернень тощо. Відповідно, другий елемент уособлюється через способи забезпечення процедури подання заяви. Від дієвості поєднання цих двох елементів напружно залежить оперативність та повнота реакції міжнародної судової інстанції на звернення особи. Йдеться насамперед про належність та відповідність форми та змісту заяви міжнародно-правовим нормам, які передбачають можливість її подання, а також про забезпечення функціонування суду через інструмент сплати судового збору. Матеріально-технічний елемент аналізованого механізму є надзвичайно важливим для подальшого розгляду та вирішення проблемного питання, вказаного в заяві, оскільки міжнародні судові інстанції, як правило, чинять правосуддя в класичний спосіб, так

само, як і національні суди, але витрати, пов'язані з їхньою діяльністю, значно вищі. Крім того, завантаженість міжнародних судових інстанцій більша, ніж національних, а тому важливими є деталізація та конкретизація вимог особи, що викладаються в заяві, їхня умотивованість тощо. Це дасть змогу скоротити проміжок часу, необхідний для попереднього розгляду заяви, та підвищити можливість її прийняття до розгляду безпосередньо в судовому порядку.

На етапі розгляду заяви особи та вирішення справи по суті задіяні одразу два елементи: процесуальний та матеріально-технічний. Процесуальний є головним елементом механізму реалізації права на справедливий судовий розгляд, оскільки саме в процесі розгляду та вирішення справи відбувається безпосереднє відновлення порушених особою прав, а також розробляються заходи для уникнення в майбутньому подібних, порушених через усунення суперечностей або недоліків національного законодавства країни, щодо якої розглядається заява особи. Відповідно, матеріально-технічний елемент забезпечує належний організаційний і технічний супровід процесу розгляду справи.

У процесі розгляду заяви міжнародна судова інстанція виконує також правотворчу функцію, оскільки в її рішеннях часто містяться приписи органам держави щодо необхідності вжиття конкретних заходів із метою вдосконалення національного законодавства або підвищення ефективності діяльності судової системи чи системи правозахисних органів.

Логічним продовженням етапу розгляду заяви та вирішення справи є етап винесення рішень, а процесуального елементу механізму реалізації права на справедливий судовий розгляд – правотворчий елемент. Рішення будь-якої судової інстанції за суттю є джерелом права, оскільки імперативно визначають поведінку суб'єктів суспільних відносин. Проте може постати питання щодо допустимості використання такого рішення як прямого джерела права, тобто чи таке рішення має бути в певний спосіб легалізоване в національному законодавстві.

Останнім, але надзвичайно важливим елементом міжнародного механізму реалізації права на справедливий судовий розгляд є правозастосовний або правореалізаційний акт. Йдеться про безпосереднє виконання рішень міжнародних судових інстанцій. Без такого виконання рішення є недоцільними, а процедури розгляду заяви та вирішення справи – марними.

Виконання рішення є безпосереднім практичним втіленням процесу відстоювання особою своїх прав загалом, лише в такий спосіб право може бути поновлене. Виконання рішень міжнародних судових установ, як і можливість звернення особи до них, має гарантуватися державою, а засоби та інструменти його виконання, закріплені у відповідних міжнародно-правових актах, мають бути належним чином імплементовані в законодавство конкретної держави.

Отже, реалізація права на справедливий судовий розгляд не гарантує відновлення порушених прав особи, а лише демонструє декларацію, умовне визнання такого права державою та міжнародними інституціями.

Висновки. Таким чином, міжнародний механізм реалізації права на справедливий судовий розгляд є надзвичайно складним структурним втіленням закріпленого в міжнародному праві порядку відновлення порушених прав особи та сукупністю взаємопов'язаних елементів правоустановчого, процесуального, матеріально-технічного та правозастосовного характеру, послідовність яких уособлює процес вирішення справи та встановлення істини міжнародною судовою інстанцією.

Список використаної літератури:

1. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації [Текст]: моногр. / О.Б. Прокопенко. – Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». – Харків: ФІНН, 2011. – 247 с.
2. Зайчук О.В. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): навч. посібник / За ред.: О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко, О.Л. Копиленко. – К.: Юрінком інтер, 2008 – 400 с.
3. Девятова О.В. Решення Європейського суду по правам человека в механізмі уголовно-процесуального регулювання [Текст] / О.В. Девятова; науч. ред. Л.Г. Татянина. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 200 с.
4. Касумова А.П. Міжнародно-правовий аспект реалізації права особи на скаргу [Текст] / А.П. Касумова, Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: юридичні науки. – № 88. – 2011. – С. 83–89.
5. Іванченко О.М. Співвідношення норм міжнародного і національного права: автореферат дисертації на здо-

буття наукового ступеня кандидата юридичних наук / О.М. Іванченко; Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса.: Фенікс, 2011. – 23 с.

6. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст [Текст] / за ред. О.Л. Жуковської. – К.: ВІПОЛ, 2004. – 960 с.

7. Європейська Конвенція з прав людини. European Court of Human Rights Council of Europe, F-67075 Strasbourg cedex. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf.

8. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння // Видання Української Правничої Фундації «Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416>.